

Nemanja D. Milinović

Filološki fakultet - Sveučilište u Beogradu
Professional paper

Fenomen tarantizma u znanstvenim istraživanjima

Rad donosi pregled proučavanju tarantizma u kontekstu talijanskog kulturnog nasljeđa. Ovaj rad objasniti će što je tarantizam, pružiti će lingvističko, glazbeno i semantičko tumačenje tarantizma, objasniti će kada se taj fenomen pojavio u obliku u kojem ga poznaje suvremena antropologija i kakve je kulturološke posljedice ostavio do danas. Potom ćemo napraviti presjek znanstvene građe autora koji su se znanstveno bavili temom tarantizma i ukazati

na zapažanja koja su Ernesto de Martino i drugi autori imali o toj temi. Cilj je rada ukazati na važnost tarantizma kao kulturološke okosnice značajne za razumijevanje južnotalijanske tradicije te pružiti sustavni uvid u znanstvenu postavku neophodnu za istraživanja u ovom području.

Ključne riječi:

tarantizam, *pizzica*, *pizzicare*, Ernesto de Martino

Uvod

Tarantizam je fenomen vjerovanja u zaposjednutost u južnoj Italiji, uslijed kojeg se razvio egzorcistički kult i praksa. Kult potječe iz XI. ili XII. stoljeća kada se vjerovalo u mistične događaje i rituale koji su nestali uslijed modernizacije društva. Ljudi su najčešće vjerovali u prisustvo duhova, svetaca i demona. Ako pretpostavimo da tarantizam kao kulturna ostavština ima pretkršćansko podrijetlo i tradiciju, da je uslijed srednjovjekovne kristijanizacije pretrpio izvjesne promjene, taj kult mogao bi poslužiti kao studija slučaja za istraživanja i razumijevanje drevnih europskih kultura prije ekspanzije kršćanstva, kao i za razumijevanje europskih tradicija o kojima ne postoje sačuvani jasni podatci ili su oni s vremenom izgubljeni.

Postoje česta svjedočanstva žena iz južnih talijanskih pokrajina o tome da ih je ugrizao pauk poznat pod imenom *taranta*. Takve žene podvrgavane su poseb-

nom ritualu za koji se vjerovalo da je vrsta egzorcizma i koji je uključivao glazbu i ples, kao i magijske, religijske i medicinske elemente.

Dizionario Etimologico Online objašnjava tarantizam kao bolest izazvanu paukovim ugrizom. Brzi ples praćen brzim melodijama predstavlja jedini način za izlječenje od tarantulina ugriza. S vremenom se razvilo vjerovanje da takav ples i glazba imaju ljekovito djelovanje.¹ S druge strane, elektronički rječnik Alda Gabriellija objašnjava tarantizam kao histeričan ples koji se poput epidemije proširio na području Apulije tijekom srednjeg vijeka uslijed masovnog vjerovanja u ugriz tarantule.² Elektronički rječnik *Treccani* poistovjećuje *tarantismo* i *tarantolismo*, objašnjavajući te pojmove histeričnim padanjem najčešće ženske žrtve (*tarantolato*) u trenucima mentalne krize. Histeričan i brz ples praćen glazbom pomogao bi žrtvi pobijediti paukov otrov.³

Tarantizam je s vremenom dobio simbolično značenje i tumačenje u kontekstu psihološkog poremećaja. Iako je tarantizam bio značajno rasprostranjen među širom populacijom, žrtve paukova ugriza uglavnom su bili seljani koji su radili na poljima gdje postoje agresivni pauci, posebice tijekom ljeta i rane jeseni. Postoji čvrsta osnova za utemeljenost tog vjerovanja jer pojedini znanstvenici zapažaju da u Tarantu postoji vrsta otrovnog pauka zglavkara. Riječ je o pauku *lycosa tarentula* koji živi u seoskoj okolici grada Taranto. Taj pauk provodi veći dio života u vertikalnim rupama dubokim oko pola metra. Mužjaci stari između pet i sedam godina napuštaju rupe u potrazi za ženkama. Kako pauci umiru sredinom studenog, može se dogoditi da ih seljaci uoče tijekom žetve. Paukov ugriz jest bolan, ali ne mora biti smrtonosan. Ples i igra bili su dio terapijsko-egzorcističke prakse, ali su se s vremenom izdvojili te danas nemaju vjersko značenje (De Martino, 1996).⁴

Za Ernesta de Martina tarantizam nije bio samo bolest već i kulturološki fenomen. U svom djelu *La Terra del Rimorso* de Martino je prvi postavio temelje za

1 <http://www.etimo.it/?term=tarantismo&find=Cerca>, Pristup: 26. 9. 2014.

2 http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano/parola/T/tarantismo.aspx?query=tarantismo, Pristup: 26. 9. 2014.

3 <http://www.treccani.it/vocabolario/tarantismo/>, pristup: 26. 9. 2014.

4 Navedene podatke nalazimo u: DE MARTINO, E. (1996) *La Terra del Rimorso*. Milano: Il Saggiatore. Ovo djelo predstavlja multidisciplinarnu znanstvenu studiju koja je nastala kao rezultat istraživanja psihologa, psihijatarata, etnomuzikologa i antropologa, koji su pod De Martinovim vodstvom sudjelovali u znanstvenoj ekspediciji izvedenoj 1959. godine u Galatini te na području jugoistočne Apulije.

tumačenje tarantizma kao bolesti koja nije vezana samo uz paukov ugriz, već i uz shizofreniju, depresiju, živčani slom ili teško životno razdoblje koje je pojedinac iskusio. Iako se vjerovalo da je uslijed ugriza dolazilo do trovanja, de Martinova znanstvena istraživanja navode na pretpostavku o vezi između živčanog rastrojstva i toksikacije izražene kroz kult tarantizma unutar južnotalijanskog kulturološkog konteksta. Međutim, de Martino ne pristupa fenomenu tarantizma parcijalno i ne promatra ga samo kao izdvojenu *religijsko-magijsku* praksu. Promatrajući tarantizam, de Martino u kontekstu kulture društva pokušava istražiti vezu između društvenog stanja jednog podneblja i *religijskog* rituala koji se u tom podneblju javlja.

Danas je tarantizam ostao dijelom talijanskog folkloru najviše kroz glazbu i plesove za koje se koristi zajednički imenitelj *pizzica*. Shodno elektroničkom rječniku *Treccani*, pojam *pizzica* u vezi je s glagolom *pizzicare*. Taj glagol ima više različitih značenja, ali u kontekstu teme moguće ga je objasniti glagolima *masirati*, *stimulirati*, *vibrirati* ili *štupati* (izazivati vibracije žica vrhovima prstiju). Carmelina Naselli⁵ ukazuje na dodatno značenje riječi *pizzica/pizzicare*. Ona također smatra da riječ *pizzica* dolazi od glagola *pizzicare*, ali u kontekstu značenja *ubosti/ugristi* (Colella, 2007: 47).

Ovaj rad pristupit će fenomenu tarantizma s kulturološkog aspekta. Nakon uvoda pokušat će se objasniti što je tarantizam te ukazati na lingvistički, glazbeni i semantički pristup ovoj temi. Potom će se napraviti presjek znanstvene građe i autora koji su pisali o ovoj temi, s posebnim osvrtom na doprinos Ernesta de Martina. Nastojat će se ukazati na kulturološku važnost tarantizma ne samo u kontekstu talijanske kulturne i literarne riznice već i šire.

5 Carmelina Naselli (1894. – 1971.) talijanska je antropologinja i književna kritičarka, rođena u Cataniji. Diplomirala je književnost u Cataniji, a predavala je u srednjim školama i na sveučilištu. Autorica je brojnih radova iz književnosti, povijesti i antropologije. Za našu temu iznimnu važnost ima njezin rad *Letimologia di Tarantella* (2004). In: *Fonti inedite e sconosciute per la storia del Tarantismo*. A cura di MARIO CAZZATO. Regione Puglia – C.R.S.C.E.C. Distrettuale LE/42. Galatina.

Što je tarantizam?

Fenomen tarantizma

Spomenuli smo da je tarantizam vjerovanje u zaposjednutost u južnoj Italiji uslijed kojeg se razvio egzorcistički kult i praksa. Pojedini rječnici definiraju tarantizam kao bolest koja je izazvana paukovim ugrizom, ali i kao histeričan ples koji se proširio poput epidemije na području Apulije tijekom srednjeg vijeka. Unatoč sličnim tumačenjima tog fenomena, tarantizam je oduvijek bio shvaćan kao histerični pad i ples oboljele žrtve. Brz ples uz glazbu pomagao bi žrtvi pobijediti paukov otrov.

Tarantizam se spominje kao fenomen još u XI. stoljeću (Russell, 1979: 404), iako postoje autori koji tvrde da se najvjerojatnije pojavio u okolici grada Taranto tijekom XII. stoljeća. Iz tog područja proširio se na ostale dijelove tadašnje Kraljevine Sicilije, stižući sve do Španjolske (Bennetts, 2006: 193). Taj se obred redovito obavljao u južnim talijanskim pokrajinama. Shodno narodnom vjerovanju, bolest je posljedica paukova ugriza, jer kod žrtve ugriza nisu uvijek primjećivani psihopatološki poremećaji. Oboljeli bi u cilju izlječenja izbacivali otrov kroz ples. Lokalno stanovništvo vjerovalo je da trans, glazba i točna koreografska izvedba doprinose iscjeljenju (Borjan, 2012: 120).

Osim medicinske konotacije, tarantizam može biti povezan s fanatizmom, predrasudama ili religijom. S druge strane, možda je siromaštvo ruralnih sredina bilo jednim od uzroka za stvaranje te prakse. Uzrokom obreda mogao je biti ugriz pauka, ali i specifično gljivično oboljenje (ergotizam) koje je u to vrijeme bilo rašireno Europom. Uzrokom obreda moglo je biti siromaštvo, ali i velike količine vina koje su konzumirane u određenim godišnjim dobima (Russell, 1979: 409). Karakteristika različitih primorskih zona poput Dalmacije, zapadne Francuske i gotovo cijele Italije jest, naime, velika potrošnja vina koje se u tim zonama proizvodi. Stoga, pretpostavka o vezi između te namirnice i temperamentne glazbene tradicije koja se razvila unutar tarantizma može imati čvrst kulturološki oslonac.

Dokumentarni film *La Taranta* (1961.)⁶ Gianfranca Mingoziija pruža uvid u obred tarantizma. Mingozi je bio talijanski redatelj (1932. – 2009.) iz okoli-

6 *La Taranta* (1961). <https://www.youtube.com/watch?v=wmbXODI1yhE>, preuzeto: 25. 9. 2014.

ce Bologne. Surađivao je kao asistent Federica Fellinija na filmu *La Dolce Vita* (1960.). Kao najbolji talijanski autor dokumentarnog filma debitirao je na Festivalu u Veneciji, a bio je nominiran i za nagradu Oscar 1966. godine za film *Con il cuore fermo, Sicilia* (1965.).

Mingozzijeva *La Taranta* je osamnaestominutni crno-bijeli dokumentarac koji se u teorijskom diskursu oslanja na De Martinov rad *La Terra del Rimorso*. Taj je film na izvjestan način reportaža koja opisuje život ljudi u jugoistočnoj Apuliji. U pozadini se čuju tradicionalne tarantističke melodije ili komentari Salvatorea Quasimoda koji je također surađivao na filmu. Mingozzi je napravio film snimajući autentične epizode tarantističkog obreda. Na osnovi filma saznajemo da bi žrtva *paukova ugriza* padala pred publikom, vikala, ljubila sliku svetca i bacala se na prisutne padajući postupno u trans. Oboljeli bi plesao čak i danima, težeći da kroz ples postigne krajnju identifikaciju s tarantulom. Ritam i glazba pomagali bi da žrtva dostigne dodir s božanskim. Obred se završavao simboličnim gaženjem pauka, a žrtva bi tada bila izliječena.

Drugi značajni doprinos vizualnom upoznavanju tarantizma dao je suvremenik Joachim Koester u svojem dokumentarno-umjetničkom filmu *Tarantism* (2007.).⁷ Koester je danski konceptualni umjetnik koji je studirao pri Kraljevskoj akademiji umjetnosti u Kopenhagenu. Svoje radove izlagao je na više od pedeset izložbi diljem Europe, Sjeverne Amerike, Azije i Afrike. U svojem umjetničkom radu u polju fotografije i filma oduvijek je pokazivao interes za neobične ličnosti, priče i kultove.

Film *Tarantism* nije nastao na području Italije. Ta južnotalijanska tradicija poslužila je kao inspiracija za Koesterovo umjetničko djelo i šesnaestominutni film u kojem pokušava istražiti stanje tijela i uma u trenucima potpunog oslobođenja od kontrole i standardnog manirizma. Film ne podvlači značaj glazbene tarantističke tradicije ili teorijskih postavki o fenomenu tarantizma, već usmjerava pozornost na stanje i položaj tijela u trenucima izvedbe rituala. U filmu postoje dvije upečatljive scene. U jednoj muškarac histerično pleše bacajući se po podu. Zanimljivo je što tu scenu izvodi baš muškarac. Druga upečatljiva scena prikazuje grupu mlađih ljudi koji histerično plešu u stojećem položaju. Iako taj film ne pruža povijesne, kulturološke i antropološke podatke o fenomenu tarantizma, ples koji nastaje kao umjetnikova interpretacija tarantističkog obreda predstavlja

7 *Tarantism* (2007). https://www.youtube.com/watch?v=q_uz_-YnauM, preuzeto: 25. 9. 2014.

kvalitetan vizualni prikaz nastao na osnovi pisanih teorijskih opisa o tarantističkom obredu, koje nalazimo kod De Martina.

Osim antropološko-obrednog, u objašnjavanju tarantizma moguć je i lingvistički, glazbeni i semantički pristup.

Lingvističko tumačenje tarantizma

Carmelina Naselli dala je značajan doprinos lingvističkom razumijevanju pojma *tarantizam*. Pokušavajući rasvijetliti jezičke aspekte, nastojala je izvoditi povijesne zaključke o tom antropološkom fenomenu. Naselli smatra da su u tarantizmu lingvistički aspekti duboko vezani uz muzikološke. Ona također zapaža da: «I due criteri, chiamati, dalle teorie linguistiche più recenti, l'uno formale, l'altro storico-filologico, debbono procedere di pari passo» (Naselli, 2004: 117).

Korijen pojma *tarantella* vezan je uz pojam *tarantula* jer obje riječi potječu od pojma *taranta* koji je nastao u doba Rimskog Carstva. Latinski sufiks *ulus-ula-ulum* koji nalazimo u riječi *tarantula* stariji je i manje zastupljen od sufiksa *ellus-ella-ellum*, koji nalazimo u riječi *tarantella*. Pojam *tarantula* rasprostranjen je u latinskim jezično-zemljopisnim područjima, dok je noviji i popularniji pojam *tarantella* korišten od početka za označavanje pauka *lycosa tarantula*. S vremenom se značenje riječi proširilo na glazbu i na ples koji je korišten za liječenje tarantizma i za stvaranje brzog glazbenog ritma za koji se vjerovalo da ima pozitivno ljekovito djelovanje (Colella, 2007: 45).

Brzi glazbeni ritam nazvan je *tarantella* jer je svojom živošću najvjerojatnije podsjećao na brzinu pokreta tarantule. Naziv je iz glazbe prešao na ples. Ne postoje precizni podatci kada se riječ počela odnositi na glazbu i ples, a ne samo na pauka. Ipak, Naselli misli da nije moguće govoriti o razdoblju prije XVI. stoljeća. Kako u suprotnom objasniti slučaj petnaestostoljetnih autora Perotta i D'Alessandra koji, pišući studiju o tarantuli i tarantizmu, rabe riječ *tarantula* za pauka, a pritom nikada ne rabe pojam *tarantella* za glazbenu terapiju, pita se autorica. Zato Naselli smatra da su pojmovi *tarantula* i *tarantella* umanjene pojma *taranta*.

Taranta je pojam koji prvi put nalazimo u povijesnim zapisima Goffreda Malattera kada govori o porazu koji je Robert I. Guiscard doživio sa svojim trupama kod Palerma. On se kasnije naziva *Tarantinus*. Apulijski grad Taranto latinski se zvao Tarentum, pa Naselli smatra da riječ *taranta* dolazi od starogrčkog naziva

ovog grada. Proces prelaska imena grada na pauka Naselli naziva nepredvidivom lingvističkom dinamikom koja uzrokuje ovakve fenomene (Colella, 2007: 46).

Glazbeno tumačenje tarantizma

Iako će se ovaj rad fokusirati na fenomen tarantizma u znanstvenim djelima, potrebno je također spomenuti da tarantizam ima svoju zastupljenost u različitim umjetničkim disciplinama. Budući da uključuje tarantelu, to jest ples praćen glazbom, tarantizam je i vrsta glazbenog fenomena.

Umjetnost se pokušala dotaknuti tog fenomena, uspijevajući ga oživjeti kod različitih kategorija promatrača. Među brojnim stvarateljima klasične glazbe, tarantelu su kao motiv koristili između ostalih i Gaspar Sanz, Gioachino Rossini, Frederic Chopin, Mario Castelnuovo Tedesco... Tarantela se spominje u nekim igranim i dokumentarnim filmovima.

Obred tarantizma odvijao se tako što bi grupa glazbenih iscjelitelja počinjala svirati u prisustvu žrtve. Mijenjali bi melodije, pokušavajući pronaći pravu melodiju za žrtvu. Kada bi oboljeli čuo *odgovarajuću* glazbu, počinjao bi plesati sve do trenutka kada bi osjetio iscjeljenje. Takav ritual ponavljao se svake godine tijekom ljeta, kao vid liječenja različitih oboljelih žrtava. Starija praksa prije crkvene reforme podrazumijevala je ritual koji se obavljao u kućama oboljelih. Nakon crkvene reforme ritual je postao redovit godišnji događaj javnog karaktera. Znao se točan dan obavljanja rituala. Danas tarantizam predstavlja dio folklornog nasljeđa poznat kao *neopizzica*. Ta glazba zastupljena je na različitim proslavama, vjenčanjima i izvodi se javno na koncertima i festivalima (Zazzaroni, 2010: 171). *La notte della Taranta* najveći je glazbeni festival posvećen tom dijelu kulturnog nasljeđa južne Italije. Od 1998. godine festival se redovito organizira u različitim dijelovima Salenta, što je jugoistočni poluotočni dio Apulije koji izlazi na Sredozemno more.

Fenomen histeričnog plesa koji odlikuje tarantizam nesumnjivo je vezan uz koreomaniju⁸ koja se tijekom srednjeg vijeka pojavila u Europi. Podrijetlo prak-

8 Pojam *koreomanija* ili *plesomanija* bio bi doslovan prijevod engleskih pojmova *dancing mania*, *dancing plague*, *choreomania* što su običaji (manije) koji dolaze iz zapadnoeuropskih tradicija. Pojam se vezuje uz kult pojedinih kršćanskih svetaca, ali i uz masovne i kolektivne manične fenomene praćene plesom (poput tarantizma), zamijećene u manjim zajednicama.

se je nejasno, ali manija je uvijek bila izazvana stvarnim ili izmišljenim uzrokom, i to tijekom ljeta kada ima pauka. Glazba kao lijek za izlječenje od ugriza pojavila se prvi put u Apuliji, odakle najvjerojatnije potječe glazbena tradicija koja se razvila oko tarantizma. Ta glazbena tradicija (*tarantella*), korištena kao lijek, podrazumijevala je brze i živahne melodije s kratkim refrenima, imajući tendenciju postepenog ubrzavanja (Russell, 1979: 404). Takvo objašnjenje pruža uvid u razumijevanje veze između tarantizma kao sociološkog, kulturološkog, psihološkog i antropološkog fenomena i glazbenog žanra koji se razvio unutar tog fenomena i praktički ga nadživio do danas.

S druge strane, Naselli odbacuje pretpostavku da je podrijetlo tarantele vezano uz grad Taranto. Ples koji je u Apuliji bio korišten za liječenje tarantizma je *pizzica*, koja se i danas prakticira. Međutim, *pizzica* je samostalan ples *magijskog karaktera*, bitno drukčiji od mnogih tarantističkih plesova te ima različite forme u različitim dijelovima južne Italije (Colella, 2007: 47). Takvo zapažanje navodi na pretpostavku da je *pizzica* samo jedan od tarantističkih plesova, ali da po svojoj antropološkoj strukturi ne mora biti vezana isključivo za tarantizam. Ona se u Apuliji koristi kao dio tarantističkog obreda, ali je moguće da *pizzica* ima drukčiju antropološku konotaciju u dijelovima Italije gdje tarantizam nije prisutan.

Osim toga, spomenuto razumijevanje pojmova *pizzica/pizzicare* u kontekstu značenja *ubod/ugriz* simbolično usmjerava na tarantulu. Ako etimologija riječi *tarantella* ukazuje na ime pauka (*tarantella* je naziv plesa; *tarantula* je naziv pauka; *Taranto* je naziv grada), ime apuljskog lokalnog plesa *pizzica* mogao bi ukazivati na jedinstveni čin ugriza i uboda mitološke životinje. Međutim, čak ni etimološka analiza ne pomaže razumijevanju povijesnog podrijetla ove vrste glazbe i plesa (Colella, 2007: 47).

Iz perspektive glazbe i plesa, mnogi znanstvenici smatraju da *tarantella* podsjeća na tradicionalni ples izvođen najčešće u paru. Taj ples ne podrazumijeva *a priori* muško-ženski par, ali uglavnom uključuje dva plesača od kojih bi se jedan naspram drugog pojavljivao u širem dijelu kruga. Ples ponekad uključuje i trećeg plesača, a također postoji i plesna forma s četiri osobe. Vrlo rijetko je moguće vidjeti ples koji izvode samo muškarci ili samo žene. Glazbeni ritam je živahan i privlačan, s tendencijom ubrzavanja i različitim ritmovima (2/4, 6/8, 4/4, 12/8). Pierpaolo de Giorgi sklon je simboličnom razumijevanju plesnih pokreta i karakteristika koje *tarantella* uključuje.

Semantičko tumačenje tarantizma

Naposljedku bi također trebalo napraviti kratak semantički osvrt na tijelo u praktičnom ritualu. Značajan doprinos tom aspektu istraživanja o tarantizmu dao je Jacques Fontanille.⁹ On smatra da trenutak tjelesne nestabilnosti u obredu tarantizma koincidira s aritmijom. Tarantizam daje primjer dinamičnog tijela koje karakteriziraju trenutci stabilnosti i nestabilnosti praćeni ponavljanjem određenih pokreta. Zbog agresivnih pokreta tijela dolazi do deformacije lica. Tijelo reflektira određene pokrete širenjem i kontrakcijama. Podvlačeći ograničenja između unutarnjeg i vanjskog, tijelo postaje površni pokazatelj unutarnjih tjelesnih pokreta koji formiraju položaj stalne napetosti (Antonazzo, 2007: 25).

Postoje dva vida manifestiranja vanjskih mišićnih osjećaja. Prvi vid predstavljaju pokreti samog tijela koje se pomiče kroz ples. Drugi vid manifestiranja tiče se unutarnjih mišićnih osjećaja koji utječu na tijelo, stvarajući intimne pokrete unutar tijela uvjetovane ritmom i intenzitetom. Pojedini osjećaji ne mogu se iskusiti, pa se pribjegava korištenju objekata ili oblika koji potiču pokrete, navodeći samo tijelo na ples (Antonazzo, 2007: 25). To je svrha glazbe unutar tarantičke prakse, koja ima ulogu emotivno potaknuti osobu (*žrtvu*) na ples.

Prilikom plesanja tarantele, gestikulacija plesa stimulirana je vanjskim utjecajem kroz zvuk, viđenje određenih boja, osjećanje određenih mirisa, pa se tako dolazi do *središnjeg tijela* (*carne-bersaglio*). S druge strane, u pogledu senzomotoričkih aspekata dostiže se izvjesno *izvorno tijelo* (*carne-sorgente*) koje postaje izvorom određenih pokreta i gestikulacija. Odavde se promatra uloga zvuka i glazbenog instrumenta koji ga proizvodi. U ovom slučaju imamo zvuk koji doводи do vrhunca strasti, kada tijelo dostiže položaj maksimalne napetosti. Zvuk postaje čimbenikom kontrole, koji upravlja ritmom, snagom i intenzitetom unutarnjih pokreta, određujući tako osobine samih osjećanja. *Tarantolato* bi zapravo trebao izabrati zvuk koji će slušati, jer se može dogoditi da ne voli određeni zvuk koji trenutno čuje. U tom slučaju *tarantolato* je dužan sudjelovati u činu jer pripada zajednici koja je uključena u taj kulturni ritual.

⁹ Jacques Fontanille (1948.) profesor je lingvistike i semantike na Sveučilištu Limoges (Università di Limoges), gdje vodi Centar za semantička istraživanja (Centre de Recherches Sémiotiques). Također rukovodi Odjelom za semiotiku pri Sveučilišnom institutu Francuske (Institut Universitaire de France).

Tarantolato kao središnje tijelo zvuka nalazi se u uvjetima nemogućnosti da nešto ne učini, zbog intenziteta koji nameće i daje preciznu formu, koja u tom slučaju obavezuje tijelo na određeni ples. Ta energija može biti poistovječena s nagonima koji stvaraju ritam te može biti stavljena u formu same kulture. Sama zajednica nameće tu praksu, dajući joj vrijednost. Subjekt najednom može misliti da nešto ne želi učiniti u trenutcima svog melankoličnog stanja i ležanja. Međutim, tada dolazi do druge razine manipulacije kada subjekt ne može odbiti (*ne može ne učiniti*) ono u što je već uključen i na što su usmjerene nade njegove zajednice (Antonazzo, 2007: 26). Tada unutar plesnog rituala, koji je već počeo, nakon pronalaženja odgovarajuće melodije, *tarantolato* započinje drugi dio rituala: podizanje sa zemlje i ples.

Fenomen tarantizma u znanstvenim istraživanjima

Iako je teško precizno odrediti kada se tarantizam pojavio, moguće je donekle pratiti kako se tarantizam provlačio kao tema znanstvenih istraživanja različitih autora. Mletački liječnik Santes de Arnoydis još je 1446. napisao knjigu *De venenis* objavljenu 1492. godine. Rad objašnjava prateće simptome uslijed ugriza tarantule. Njemački liječnik (autor knjige koja je prevedena na talijanski kao *Lenigma del Tarantismo*) Wilhelm Katner smatra da je Armoydis prvi opisao tarantizam i njegove uzroke. S druge strane, Arnoydis je naveo da su još Avicenna, Rhayes, Gilbert Anglicus, Albucasis i mnogi drugi pisali o metodama liječenja od ugriza tarantule. Po mišljenju nekih autora, Nicholas Perotti (1430. – 1480.) prvi je dao opis tarantizma, zapažajući da bi žrtva skakala i plesala uz glazbu, a neki bi se smijali ili plakali. Antonio Benivieni (1440. – 1502.) opisao je sličnu scenu, tvrdeći da je oboljeli postao izliječen nakon doze jakog vina. Napuljski odvjetnik Alexandro (1460. – 1523.) u svom radu *Genialum dierum* opisao je tarantistički obred na osnovi svjedočenja i osobnog prisustva obredu. Za razliku od Alexandra, Petrus Andreas Mattioli (1500. – 1577.) opisao je različite reakcije različitih žrtava ugriza pauka (Russell, 1979: 405).

Odavde vidimo da su najraniji pokušaji objašnjenja tarantizma nastali tijekom XV. stoljeća. Međutim, tarantizam je i u narednom razdoblju nastavio privlačiti sve veću pozornost. Hieronymus Mercurialis (1530. – 1606.) pisao je da su u Apuliji ugrizi pauka i škorpiona izazivali slične efekte, a da su žrtve mogle biti

izliječene glazbom. Liječnik Epiphanius Ferdinandus (1569. – 1638.) živio je u Apuliji tridesetak godina i bavio se medicinom, a potom je 1621. objavio knjigu u kojoj je detaljno opisao tarantizam i različite modele liječenja koji su u to vrijeme korišteni. Potom se tom temom bavio njemački jezuit Athanasius Kircher (1602. – 1680.). On je u suradnji s klericima iz Apulije i Rima sakupio i objavio sve pjesme i materijale koji su do tada korišteni u obredu tarantizma. Napuljski liječnik Francesco Serao (1702. – 1783.) prvi je počeo pristupati tarantizmu znanstveno, definirajući ga djelimice kao degenerativni aspekt nižih društvenih slojeva Apulije. Seraoovu pristupu spontano se pridružio profesor Sveučilišta u Napulju Dominico Cirillo (1739. – 1799.) koji je smatrao da liječenje glazbom nije istina i da predstavlja izmišljotinu onih koji žele zaraditi novac svirajući i plešući (Russell, 1979: 406). Fenomen tarantizma spominje se i u radu *Pathologia metrica seu de morbis carmen* koji je napisao njemački filozof i liječnik Johann Ernst Hebenstreit (1703. – 1757.). Među srednjovjekovnim autorima ne treba zaboraviti doprinos koji je dao Stephen Storace (1763. – 1796.). On nije bio samo promatrač, već i izvođač ove glazbe (Russell, 1979: 407).

Kvalitetnu detaljnu kronologiju znanstvenih radova o tarantizmu od srednjeg vijeka naovamo priredila je Alexandra Rieder u svom radu: *Il (Neo)Tarantismo in Letteratura: C'è sempre Morso nella Terra dei Rimorsi*.

Doprinos istraživanju tarantizma također je dao danski pisac i etimolog Wilhelm Bergsoe, koji je boravio u Italiji od 1861. do 1869. godine. On je u okoliću Napulja imao priliku upoznati norveškog pisca, kazališnog redatelja i pjesnika Henrika Johana Ibsena, s kojim je 1867. godine započeo prijateljstvo. Bergsoeova studija sadrži korisne smjernice za istraživanje značenja plesa *tarantella* u Ibsenovu književnom djelu *A Doll's House* (Colella, 2007: 31).

Dvadeseto i dvadeset prvo stoljeće dali su potpuno novu plejadu znanstvenika koji su obrađivali fenomen tarantizma interdisciplinarnim znanstvenim pristupom. Najveći i najvažniji doprinos dao je Ernesto de Martino (1908. – 1965.). Njegov interdisciplinarni rad usmjeren na istraživanje kulturoloških fenomena južne Italije (među kojima je i tarantizam) kombinira znanja iz područja etnologije, antropologije i religije, a nalazi se u radovima *Il mondo magico* (1948.), *Morte e pianto rituale* (1958.), *Sud e magia* (1959.), *La terra del rimorso* (1961.), *Magia e civiltà* (1962.), *Mondo popolare e magia in Lucania* (1975.) i *Storia e metastoria* (1995.).

Značajan doprinos dao je njemački liječnik Hans Schadewaldt (1923. – 2009.) koji je proučavao tarantizam u Apuliji tijekom 1957., a 1971. godine objavio je svoje zaključke. On je opisao obred tarantizma i iznio brojne zaključke u svom radu *Musik und Medizin*, primjećujući da ta glazba sadrži elemente afričke i arapske glazbe.

Iznimnu pozornost zaslužuje već spomenuti talijanski glazbenik, pisac, pjesnik i etnomuzikolog Pierpaolo de Giorgi, koji je autor nekoliko važnih radova o tarantizmu: *Tarantismo e rinascita* (1999.), *Pizzica-pizzica, la musica della rinascita* (2002.), *L'estetica della tarantella: pizzica, mito e ritmo* (2004.), *Pizzica e tarantismo: la carne del mito dall'etnomusicologia all'estetica musicale* (2005.), *Il tarantismo come mito: dagli errori di De Martino alla rivalutazione del pensiero mitico* (2007.), *Il mito del tarantismo: dalla terra del rimorso alla terra della rinascita* (2007.), *La pizzica, la taranta e il vino: il pensiero armonico* (2010.) i *La rinascita della pizzica* (2012.). Osim tih radova, De Giorgi je autor brojnih eseja i glazbenih albuma koji se bave tim kulturološkim žanrom.

Među značajnim autorima koji su kroz različita znanstvena gledišta istraživali fenomen tarantizma, treba spomenuti sljedeća imena: Hans Blumenberg (*Elaborazione del mito*, 1991.), Annabella Rossi (*E il mondo si fece giallo. Il tarantismo in Campania*, 1991.), Marius Schneider (*La danza delle spade e la tarantella*, 1999.), Paolo Pellegrino (*Mito e tarantismo*, 2001.), Luigi Chiriatti (*Morso d'amore*, 2001.), Letizia Jervis-Comba (*Problemi di psicologia nello studio di tarantismo*, 2002.), Nelson Moe (*The View from Vesuvius. Italian Culture and the Southern Question*, 2002.), Clara Gallini (*Ernesto de Martino e la formazione del suo pensiero*, 2005.), Gianluca Sciannameo (*Nelle Indie quaggiù, Ernesto de Martino e il cinema etnografico*, 2006.), Lowe R. Thompson (*The History of the Devil – The Horned God of the West – Magic and Worship*, 2006.), Pietro Angelini (*Ernesto de Martino*, 2008.) i Jerry Daboo (*Ritual, Rapture and Remorse: A Study of Tarantism and Pizzica in Salento*, 2010.). Primjer autorice Jerry Daboo, koja predaje glumu na Sveučilištu Exeter i ima višegodišnje iskustvo rada kao izvođačica i redateljica, pokazuje još jedan umjetničko-znanstveni pristup koji u novije vrijeme dominira u kontekstu istraživanja tarantizma kao kulturološkog fenomena.

Govoreći o znanstvenom doprinosu istraživanja tarantizma, vraćamo se najznačajnijem talijanskom antropologu Ernestu de Martinu, koji je postao međunarodno poznat zahvaljujući studiji o magijskim fenomenima u južnoj Italiji,

kroz analizu jutarnjih rituala, transa, opsjednutosti i tarantizma. S druge strane, njegov istraživački rad možemo promatrati u kontekstu koji prelazi granice talijanske antropologije. Pozornost ćemo usmjeriti na autore među kojima neki apostrofiraju značaj De Martinovih istraživanja za razumijevanje društvene slike *juga*, dok drugi iznose povijesne podatke o tarantizmu koji su poznati zahvaljujući De Martinovim istraživanjima.

Autentičnost De Martinove misli i relativističke perspektive smješta ga u red postmodernih antropologa. De Martinov kritički etnocentrizam težio je dekonstrukciji eurocentričnog znanstvenog suda o neuropskim društvima (Borjan, 2012: 114). Suprotstavljajući se eurocentričnom sustavu unutar antropologije, De Martino je zagovarao kritički pristup, uključujući i pitanje odgovarajuće simbolične strukture i međusobnog suprotstavljanja unutar različitih kulturnih kategorija. Smatrao je da kao intelektualac i znanstvenik treba upoznati javnost s uvjetima života južnog stanovništva, ali ne radi kritiziranja, već da bi se znanstveno objasnili uzorci takvog stanja (Borjan, 2012: 114). De Martino je bio zainteresiran za socijalne interakcije između dominantnih i podređenih društvenih grupa. Pokušavao je istražiti ulogu poganskih obreda u formiranju starih društvenih poredaka u zajednicama gdje je dominirala usmena tradicija. De Martinov antropološki pristup predstavljao je temelj za stvaranje suvremene talijanske antropologije nasuprot staroj *kriminalnoj antropologiji* koju su zastupali njegovi prethodnici Cesare Lombroso, Alfredo Niceforo, Enrico Ferri i Giuseppe Sergi (Borjan, 2012: 115).

Tijekom svoje znanstvene karijere de Martino je bio fasciniran iracionalnim. U njegovu konceptu kulture magija je imala važnu egzistencijalnu funkciju. On je pisao o magiji i popularnoj religiji. Njegov rad *Il mondo magico* (1948.) bio je prvi pokušaj govora o iracionalnom u širem kontekstu svjetske etnologije. Za razliku od kasnijih radova, De Martinove pretpostavke o magiji u toj studiji bazirane su na terenskim ispitivanjima međunarodnih etnologa i na zapažanjima prominentnih filozofa kao što su Benedetto Croce, Georg W. F. Hegel, Martin Heidegger i Immanuel Kant. Pučka religija južne Italije predstavlja središnju temu za tri djela: *Morte e pianto rituale* (1958.), *Sud e magia* (1959.) i *La terra del rimorso: contributo a una storia religiosa del Sud* (1961.).

Ključna tema De Martinovih istraživanja pitanje je *krize prisustva* (*la crisi della presenza*) prema kojoj *prisustvo*, suočeno sa svakodnevnim promjenama, teži vlastitom očuvanju. Ta teorija jedan je od primjera De Martinova usvajanja

Heideggerove filozofije. *Drama prisustva (il dramma della presenza)* koncept je koji pokazuje njegov pristup heideggerovskom egzistencijalizmu gdje posuđuje pojmove *biti (esserci)* i *prisustvo (presenza)*. Od ta dva pojma de Martino pravi specifičnu kovanicu, pokazujući izvjesni zaokret u odnosu na Heideggera. U epohi jasno definiranih ograničenja biti u svijetu nije ni sigurno ni garantirano, već u stalnom riziku od nestabilnosti, poništenja, gubljenja duše i nepostojanja. U takvu polazištu nalazi se osnova *povijesne drame* koja karakterizira svijet magije. Volja da se bivstvuje i bude prisutan naspram riziku nepostojanja strah je koji neprestano prati čovjeka onog razdoblja. Magijski svijet put je da se pobjegne od rizika nepostojanja. Magija neprestano pruža nove alternative koje garantiraju čovjekovo prisustvo u svijetu (Fusaro, 2005). U preindustrijskim društvima teški svakodnevni poslovi i prirodni čimbenici stvarali su uvjete gdje je pojedinac bio izložen konstantnom strahu od gubljenja *prisustva (sebe)* i sposobnosti djelovanja u sadašnjem trenutku. U trenutcima ugroženog *prisustva* magija je korištena kao metoda očuvanja. Magija je bila jedini imaginarni simbolični sustav koji je dopušten u takvim situacijama (Cherchi).

Naposljetku, De Martinova zapažanja navode na pitanje ne samo koliko magija već općenito i religija imaju idejnu osnovu u egzistencijalnoj filozofsko-kulturološkoj postavci. Magija i religija za De Martina nisu iracionalni elementi, već elementi koji garantiraju sigurnost i stabilnost zajednice. Magija i religija zasničaju se na nizu pravila koja određeni poredak čine održivim (Borjan, 2012: 126).

De Martino se bavio problemom juga Italije s više različitih stajališta. Njegov pristup imao je etnološku, kulturološku i političku dimenziju. Jedan od ciljeva njegovih istraživanja bio je korištenje etnografije kako bi se istražila povijest religije na jugu Italije, što bi pomoglo razumijevanju *južnog pitanja*. De Martino se bazirao na ispitivanje međusobnih utjecaja magije, katoličanstva, poganske i dominantne kulture na jugu, ne želeći južnu kulturu predstavljati inferiornom u odnosu na građansku kulturu sjevera, već kao alternativu dominantnom društvu industrijaliziranog zapada. Južnjački folklor nije važan kao ostatak civilizacije koja postoji izvan povijesti, već kao živi element u tijelu suvremenog talijanskog društva (Borjan, 2012: 117).

Ernesto De Martino nije polazio od pretpostavke o superiornosti zapadne kulture, čime se suprotstavio pozitivističkoj antropološkoj školi. Shodno De Martino, modernost razvijenih zapadnih društava predstavlja samo jedan korak na lje-

stvinci razvoja čovječanstva, dok primitivni svjetovi predstavljaju dio kolektivnog *ja* (Borjan, 2012: 118). S druge strane, fenomen magije bio je reakcija na krizne trenutke u životu pojedinca ili zajednice. Stanovništvo siromašnih južnih područja preživjelo je zahvaljujući vjeri u magijsku snagu poganskih rituala koji su im pomagali da se suoče s teškim uvjetima života. Zbog toga južnjački animizam nije degenerirani oblik monoteističke religije, već simbolično oruđe lokalnog stanovništva (Borjan, 2012: 127).

U De Martinovoj analizi mitologija tarante i oslobođenje od zaposjednutosti stvaraju okvir u kojem se osobni psihološki pritisak, prisutan među stanovništvom južne Italije, javno dramatizira. Osobna patnja, uzrokovana nesretnom ljubavlju, seksualnom frustracijom ili podređenim društvenim statusom, objašnjavana je kao opsjednutost uslijed paukova ugriza. Ritual plesa i glazbe pomagao je žrtvi da se reintegrira u zajednicu.

Međutim, ne treba previdjeti da je osim sociološkog nazora De Martinov rad bio usmjeren na istraživanje povijesnih dokaza o kontinuitetu i vezi između tarantizma i drevnog grčkog kulta boga Dionisa. Tarantizam je tijekom povijesti na izvjestan način doživio dvije modifikacije. Ipak, ključne reforme za razumijevanje povijesne pozadine tarantizma uslijedile su nakon XVI. stoljeća i crkvenog Sabora u Trentu, kada je Rimokatolička Crkva odlučila pokrenuti borbu protiv vjerovanja koje je smatrala štetnim iz perspektive ortodoksne kršćanske doktrine. Kao rezultat dolazi do osnivanja crkve svetog Pavla u Galatini, gdje je ličnost kršćanskog svetca stavljena u prvi plan kulturne tradicije održavane svakog 29. lipnja u godini (Bennetts, 2006: 193). Takav egzorcistički obred obavljao se u crkvi jer se vjerovalo da je sveti Pavao zaštitnik oboljelih od tarantizma i da ima moć otjerati *nečistog duha* iz tijela žrtve. Veza između izlječenja od ugriza životinje i svetog Pavla najvjerojatnije crpi svoje podrijetlo iz novozavjetne epizode opisane u Djelima apostolskim (28, 2-8) kada je zmija ugrizla svetog Pavla, ali on na iznenađenje prisutnih nije čak ni obolio (Zazzaroni, 2010: 170).

Doprinos Ernesta de Martina ovoj temi pomaže nam razumjeti vezu između društvenog stanja i starih religijskih tradicija na jugu Italije. De Martino je prvi znanstveno pristupio tarantizmu pretpostavivši postojanje sociološko-antropoloških uvjeta tog fenomena i tradicije. Međutim, znanstveni doprinos Ernesta de Martina značajan je također zbog zaključaka do kojih je došao analizirajući povijesnu pozadinu tarantizma.

Zaključna razmatranja

Fenomen tarantizma nije jedinstvena kulturološka pojava. Slični rituali postojali su u različitim dijelovima Europe i svijeta (poput Južne Amerike). Takvi rituali predstavljaju ostatak pretkršćanskih politeističkih tradicija. To je razlog zašto je kulturološko-antropološki pristup takvim fenomenima važan za povijesno razumijevanje kulture jednog podneblja. S druge strane, način na koji su takvi rituali u modificiranoj formi opstajali u svojim područjima prati kulturološke promjene tih područja i navodi da pretpostavimo ili predvidimo kulturološku perspektivu budućnosti.

Drevne tradicije, vjerovanja, prakse i rituali oduvijek su zanimali antropologe širom svijeta. Ti antropološki aspekti značajno pomažu razvoju etnologije jer osvjetljavaju kulturološke pozadine određenih sredina i naroda. Svaka lokalna kultura predstavlja odraz jednog podneblja. Međutim, kultura s vremenom evoluirala i mijenja se, sublimirajući različite kulturološke utjecaje, istovremeno ostavljajući trag na ono što dolazi. Proučavanjem tarantizma i iščitavanjem znanstvenih istraživanja o tarantizmu otkrivamo ne samo prošlost južnotalijanskog podneblja već i njezinu sadašnjost. Zašto je religijska utemeljenost jača na jugu u odnosu na *građanski sjever*? Vide li *južnjaci* sebe tradicionalnijima u odnosu na *sjevernjake* i zašto?

U ovom radu navedeno je lingvističko, glazbeno i semantičko tumačenje tarantizma. Potom se pokušalo istaknuti autore i djela koji su znanstveno pristupali toj temi od XV. stoljeća do danas. Posebice se osvrnulo na Ernesta de Martina koji je sigurno jedna od glavnih znanstvenih asocijacija na pojmove *tarantismo*, *tarantella* i *pizzica*. Rezultati njegova rada predstavljaju osnovu za daljnja istraživanja i analizu novijih znanstvenika koji se bave ovim južnotalijanskim fenomenom i kulturološkim posljedicama koje tarantizam ostavlja do danas.

Je li tarantizam doista bio sredstvom za *istjerivanje duhova* ili tek umišljajem onih koji su ga prakticirali? To pitanje nije relevantno, ali pitanje kakva je budućnost tarantizma, je li i kako ta glazbena tradicija može koristiti suvremenom čovjeku ne samo kao zabava već kao glazbeni i terapijski model, izaziva pozornost mnogih suvremenih istraživača, psihologa, terapeuta i umjetnika.

The phenomenon of tarantism in the scientific researches

This paper provides an overview of tarantism in the context of the Italian cultural heritage. It explores linguistic, musical and semiotic approaches to this phenomenon. The paper explains when tarantism appeared in the form in which modern anthropology recognizes it, focusing on the cultural consequences that this phenomenon has left in more recent times. We review the scientific materials available on the topic, highlighting the opinions and conclusions of Ernesto de Martino

and other scholars. Another purpose of this paper is to go into the importance of the cultural aspects of tarantism, which is viewed as crucial for understanding Southern Italian traditions. Our final aim is to provide a systematic insight into the possibilities for any further scientific research in this area.

•
Keywords:

tarantism, pizzica, pizzicare, Ernesto de Martino.

BIBLIOGRAFIJA

- PIETRO ANGELINI, *Ernesto de Martino*, Roma, Carocci Editore, 2008.
- CLAUDIA ANTONAZZO, *Il Tarantismo e gli Effetti delle sue Passioni sulla Carne*, 2007, <http://www2.iuav.it/lisav/didattica/tesi/pdf/TesiAntonazzo.pdf>, pristup: 15. 8. 2014).
- STEPHEN BENNETTS, *Review of Ernesto de Martino, The Land of Remorse: a Study of Southern Italian Tarantism*, in «Journal of the World Anthropology Network», I (2006), str. 193–195.
- ETAMI BORJAN, *Magija i religija u djelima Ernesta De Martina*, u «Etnološka tribina Zagreb», XXXV (2012), str. 113–136.
- GIANPAOLO CHERCHI, *Ernesto de Martino, Il mondo magico. Prologomeni a una storia del magismo*, <http://www.giornalecritico.it/PDF/GCSIn4-GianpaoloCherchi-deMartino.pdf>, pristup: 8. 1. 2014.
- LUIGI CHIRIATTI, *Morso d'amore. Viaggio nel tarantismo salentino*, Lecce, Capone, 2001.
- SANDRA COLELLA, *Ibsen, Bergsøe and Tarantism. Some Considerations about A doll's House and Nora's Tarantella*, in «North-West Passage», V (2008), str. 193.

- SANDRA COLELLA, *Tarantism and Tarantella in A Doll's House*, 2007.
- JERRY DABOO, *Ritual, Rapture and Remorse: A Study of Tarantism and Pizzica in Salento*, Bern, International Academic Publishers, 2010.
- PIERPAOLO DE GIORGI, *Il mito del tarantismo. Dalla terra del rimorso alla terra della rinascita*, Galatina, Congedo editore, 2008.
- PIERPAOLO DE GIORGI, *L'estetica della Tarantella. Pizzica, mito e ritmo*, Galatina, Congedo editore, 2004.
- PIERPAOLO DE GIORGI, *Tarantismo e rinascita. I riti musicali e coreutici della pizzica – pizzica e della Tarantella*, Lecce, Argo, 1999.
- ERNESTO DE MARTINO, *Il mondo magico*, Torino, Bollati Boringhieri, 1948.
- ERNESTO DE MARTINO, *La fine del mondo*, Torino, 1997.
- ERNESTO DE MARTINO, *La Terra del Rimorso*, Milano, Il Saggiatore, 1996.
- ERNESTO DE MARTINO, *Morte e pianto rituale nel mondo antico*, Torino, Bollati Boringhieri, 1958.
- ERNESTO DE MARTINO, *Naturalismo e storicismo nell'etnologia*, Lecce, Argo, 1941.
- ERNESTO DE MARTINO, *Storia e metastoria. I fondamenti di una teoria del sacro*, Lecce, Argo, 1995.
- ERNESTO DE MARTINO, *Sud e magia*, Milano, Feltrinelli, 1982.
- DIEGO FUSARO, *Mondo Magico, fine del mondo, ed etnocentrismo critico in Ernesto de Martino*, (2005) www.filosofico.net/demartinomio.htm, pristup: 8. 5. 2014.
- <http://www.csds-sced.ca/English/Resources/JodiLundgren.pdf>, pristup: 31. 7. 2014).
- <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/27200/TarantismandTarantellainADollsHouse%5B1%5D.pdf?sequence=2>, pristup: 31. 7. 2014.
- CARLO LEVI, *Cristo si è fermato a Eboli*, Torino, Einaudi, 1945.
- JODI LUNDGREN, *Dancing the Spider: Tarantism and Transnationalism*, Society for Canadian Dance Studies, 2008.
- BRIZIO MONTINARO, *Danzare col Ragno*, Lecce, Argo, 2011.
- CARMELINA NASELLI, *Letimologia di Tarantella* In: *Fonti inedite e sconosciute per la storia del Tarantismo*. A cura di MARIO CAZZATO. Regione Puglia – C.R.S.C.E.C. Distrettuale LE/42, Galatina, 2004, pristup: 31. 7. 2014.
- ALEXANDRA RIEDER, *Il (Neo)Tarantismo in Letteratura: C'è Sempre Morso nella Terra dei Rimorsi*, 2009, http://othes.univie.ac.at/4632/1/2009-04-16_0003989.pdf,

JEAN FOGO RUSSELL, *Tarantism*, in «Medical History», XXIII, 1979, str. 404–425.

LOWE R. THOMPSON, *The History of the Devil – The Horned God of the West – Magic and Worship*, London, Home Farm Books, 2006.

ANNARITA ZAZZARONI, *Il ragno che danza. Il mito di aracnel tarantismo pugliese*, u «Amaltea. Rivista de mitocritica», II (2010), str. 169–183.

Мирча Елијаде, *Водич кроз светске религије*, Београд, Народна књига, 1996.

FILMOVI:

JOACHIM KOESTER, *Tarantism*, 2007

https://www.youtube.com/watch?v=q_uz_-YnauM, pristup: 25. 9. 2014.

GIANFRANCO MINGOZZI, *La Taranta*, 1962

<https://www.youtube.com/watch?v=wmbXOdI1yhE>, pristup: 25. 9. 2014.